

Давиденко Г. Й.,

Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра Довженка, Глухів

ПРОБЛЕМА ВЛАДИ У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ Ж. РАСІНА, Р. П. УОРРЕНА, М. В. ЛЬОСИ)

Стаття присвячена розгляду проблеми влади у культурному просторі європейського соціуму. Увагу акцентовано на творах письменників різних рівнів, різних епох, різного світогляду, різних культур Ж. Расіна, Р. П. Уоррена, М. В. Льоси, які показали, що у всі часи влада – антипод моральним принципам і виключає будь – яке милосердя.

Ключові слова: влада,, відповідальність, особистість,, покарання, милосердя.

The article is devoted to consideration of problem the state power in the context of European space. The main attention is paid to G. Rusin's, R. P. Warren's, M. V. Liosa's works, which present the different epoch, culture, world outlook and style. The authors considerate the problem of state power as contrast of moral principles. It is underlined, that state power accepts mercy.

Key words: state power, responsibility, person, punishment, mercy.

Проблема влади у культурному просторі європейського соціуму викликала увагу митців різних епох незалежно від того, з яких позицій і під яким кутом зору вони її розглядали. Не залишилася вона поза увагою і таких славетних письменників, як Ж. Расін (XVII ст.), Р. П. Уоррен (XX ст.), М. В. Льоса (XXI ст.).

Враховуючи цілковиту відсутність компаративних досліджень проблеми влади в умовах інтеграційного процесу, *актуальність* даного питання видається незаперечною з огляду включення його до загальноєвропейського літературного і політичного дискурсу, специфіки новітніх наукових парадигм.

Французький драматург Жан Расін жив і творив у той час, коли на сцені панували такі метри драматургії, як трагік П'єр Корнель і комедіограф Жан – Батист Мольєр. Слава першого була незаперечною, оскільки він зумів навіть на десять років пережити її. Коли драматург з'являвся в театрі, актори припиняли гру, глядачі піднімалися з місць і аплодували йому. Мольєр мав свій театр, був придворним комедіографом короля-сонця Людовіка XIV, користувався його підтримкою і повагою. За таких умов пробитися на сцену і заявити про себе було майже неможливо. Але Расін, натура палка і пристрасна, приймав підтримку кожного, хто прагнув йому допомогти. Йому вдалося не лише витіснити з підмостків театру самого П. Корнеля, але й потіснити Ж. –Б. Мольєра, протиставивши

їм свій талант драматурга. Жан Расін заявив про себе у повний голос і посів перше місце серед драматургів Франції XVII ст., заручився підтримкою Людовіка XIV, якого безмежно любив усе своє життя. Він зізнавався, що у його присутності втрачав голову. Людовік XIV цінував поета не лише за улесливість, з якою той зумів звеличити його, підкресливши єдність образів царів земного і небесного, а й за розум. Страждаючи від безсоння, монарх часто залишав драматурга на ніч у своїй опочивальні і слухав, як той читав йому вголос. Згодом Расін був призначений істориком. Король наказав написати історію Франції за часів свого правління, що в черговий раз свідчить про те, якої високої думки він був про драматурга. На жаль, парадна історія, яку написав поет і яка, очевидно, складалася лише із славословлень, згоріла у січні 1726 року. Безперечно, монарх не міг не помітити улесливий і солодкий стиль даної праці, що звісно йому, як правителю, імпонувало, але він розумів і його шкідливість. Не зважаючи на віддане служіння королю, драматург втратив прихильність монарха через свою підтримку янсєнізму.

Расін ніколи не цікавився політикою, був далекий від неї. Головною темою творчості вважав тему кохання і людської пристрасті, у жертву якій приносили честь, кар’єру, сім’ю. Проте він не міг залишитися осторонь суспільного життя. Свої погляди на державу, монарха, владу яскраво висловив у трагедіях “Британік” (1669) і “Баязет” (1677).

Трагедія **“Британік”** побудована на історичних фактах і “Анналах” римського історика Корнелія Тацита (55-120 рр.). В ній описано добу правління одного із найжорстокіших римських імператорів – Нерона (54-68 рр. н. е). Автор присвятив її герцогу де Шеврез-Шарлю Оноред’Альбер (1646-1717), який належав до знатної родини Франції і теж був пов’язаний з янсєністами, виявляв до нього і його друзів свою прихильність, брав участь у всіх творчих задумах і виданнях драматичних творів.

Жодна із трагедій не принесла Расіну стільки слави і стільки ж негативного осуду, як “Британік”. Постановка п’єси викликала неоднозначні оцінки критиків. Одних приваблював Нерон, тому вони звинувачували автора у надто жорстокому змалюванні правителя Римської імперії, інших не влаштувало, що автор його прикрасив. Драматург вважав, що трагедія приречена на провал, але сталося так, що вона не сходила зі сцени театру.

П’єса складалася із двох передмов і п’яти дій. У передмовах автор намагався пояснити своє ставлення до Нерона. І хоча на початку свого безхмарного правління імператор ще нічим не заплямував себе, все одно змальований людиною жорстокою. Він зображений у приватному житті родинного кола.

Шлях матері Нерона – Агріппіни – це шлях до влади заради самої влади, який і призвів її до низки злочинів. Мріючи про досягнення своєї мети, вона принесла в жертву родинні почуття, любов, пішла на злочин. Щоб не бути усунуеною від управління державою, одружилася зі своїм

старим дядьком Клавдієм, змусила його прогнати власного сина, а Нерона, її сина, визнати своїм спадкоємцем. Вона позбавила можливості свого чоловіка перед смертю попроситися з Британіком, оскільки боялася, щоб він не змінив свій заповіт. Агріппіна сподівалася, що її син буде вдячний їй за все, що вона для нього зробила, і коли зійде на трон, то допустить її до управління імперією. Однак він виявився невдячним, хотів самостійно правити державою. Марнославний, пихатий, егоїстичний, Нерон тримав кермо влади у своїх руках. Він швидко забув про матір, обмежив її права і своє спілкування з нею, боявся авторитету матері серед римлян, що в подальшому і призвело до її смерті за його наказом.

Імператор ненавидів свого зведеного брата Британіка, якого незаконно було позбавлено трону, усіх пільг і врешті-решт – життя. Дізнавшись, що він закоханий у красуню Юнію, він наказав привезти дівчину до свого палацу. Захоплений її вродою, вирішив одружитися з нею, незважаючи на те, що мав дружину Октавію, дочку Клавдія. Однак для Нерона не існувало перепон у коханні до Юнії.

Ревнуючи через кохання красуні до Британіка, він вигадав найжорстокіше покарання: влаштував закоханим побачення, на якому змусив бідну дівчину холодно і байдуже поставитися до коханого. Таким чином йому вдалося переконати брата, що Юнія закохана у нього, в імператора. Щоб остаточно усунути свого суперника у владі і коханні, Нерон запросив юнака до себе, мотивуючи цей візит як першу спробу встановити довірливі стосунки. Але під час сніданку підступно вбив Британіка: подав йому келих з отруєним вином. Не відчуваючи докорів сумління, спокійно повідомив придворним про те, що його брат давно хворів на падучу.

Підступно і презирливо майбутній імператор ставився і до своїх наставників. Він терпів лише тих, хто покійно виконував його бажання і накази. Придворний Нарцис зумів розкрити для себе психологію поведінки правителя, тому і став наближеним до нього. Їх обох об'єднало почуття злоби і люті у ставленні до інших.

Нарцис – брехливий інтриган, який шпигував за своїм учнем Британіком. З холодною розсудливістю він повчав його життєвій мудрості, попереджав про небезпеку надмірної довіри людям. Але без жодних сумнівів і докорів сумління допоміг Нерону позбутися будь-яких вагань і нерішучості у вбивстві брата.

Інший тип придворного представлено в образі хороброго воїна, патріота Бурра, для якого громадянські інтереси стояли вище за особисті. Він багато говорив про відповідальність за державу, гуманізм монарха. Але, коли дізнався, що Нерон вбив Британіка, не засудив його, а готовий був пробачити йому цей злочин за умови, що більше не буде ніяких вбивств. Він сподівався на виправлення імператора.

Нерон так умів маскуватися, що навіть наближені до нього люди не завжди могли розгледіти його жорстокість. Виключенням стали Агріппіна і Юнія.

Отже, необмежена влада імператора змушувала інших виконувати усі його примхи, плазувати або підкорятися йому через страх за своє життя, через бажання залишитися при дворі. Для цього придворні використовували цілий арсенал безчесної зброї – улесливість, наклепи, потурання найнижчим інстинктам монарха.

В уста придворних драматург вклав цілу програму деспотизму влади правителя, засудив зловживання нею, ввів сцену, коли римський народ не залишився пасивним до того, що відбувалося в державі, втрутився у хід подій, став на захист Юнії, яка прийняла рішення посвятити себе у весталки. Коли Нарцис зробив спробу схопити дівчину, натовп народу вбив придворного.

Трагік прийшов до висновку: в небезпечні хвилини життя людини і держави народ мусить виступати суровим суддею і переслідувати зло тоді, коли воля окремої особистості вже не може його подолати. Усвідомлення своєї безкарності призводить владу до зловживань, оскільки вона виключає милосердя.

У трагедії “Баязет” Расін на перший погляд не вирішував проблеми влади. Її головна ідея – лицарська вірність кохання. Турецький султан Амурат знаходився в поході, залишивши керувати державою свою улюблену дружину Роксану. Однак непокоїв його Баязет, ув’язнений при дворі, який міг відібрати у нього владу. Щоб усунути його зі свого шляху, він надіслав дружині наказ таємно знищити брата.

Роксані подобався вродливий і молодий князь, тому їй було шкода позбавляти його життя. Крім того, якщо б він покохав її, вона б могла допомогла йому посісти трон султана. Оскільки той ніяковів і соромився, коли султанша кликала його до своєї опочивальні, бажання її розпалювалося ще більше. Заради кохання вона ризикувала всім: власним життям, втратою трону. А він залишався стриманим і не хотів одружуватися з нею. Хоча, султаншу хвилювали його зміни у ставленні до неї, вона приймала їх за кохання.

Визир Акомат, виношуючи плани палацового перевороту, переконав Баязета розпалювати пристрасть Роксани, скоритися їй. Мораль, принципи честі – хиткі правила в свідомості політиків. Як тільки коханий з’явився в опочивальні Роксани, вона пробачила його, він знову став бажаним і коханим. Героїня нічого не знала про справжнє кохання чоловіка.

Баязет був закоханий у родовиту дівчину Аталіду, яка відповіла йому взаємністю. Вона дуже хвилювалася, що молодий чоловік може посправжньому закохатися у Роксану, хоча той просив її не звертати увагу на султаншу. Щоб заспокоїти кохану, юнак надіслав їй записку, в якій запевнив, що нікого ніколи так не кохав, як її.

Коли записка потрапила до рук султанші, вона вирішила виконати наказ чоловіка: власноруч вбила Баязета. Сама ж загинула від руки раба, якого підіслав до неї Амурат.

У тому, що сталося, Аталіда звинуватила саму себе. Гірко картав себе і візир за те, що довірив свою долю людям, серцем яких керувала пристрасть, для яких моральні принципи і почуття були дорожчі міркувань користі. Політика і високі моральні принципи – антиподи в очах староро придворного.

Отже, Расін розумів, що влада і милосердя виключають одне одного. Правитель змушений приймати іноді в інтересах держави непопулярні, жорстокі рішення, не рахуватися з думками рідних і оточуючих його людей. Щоб утриматися на троні, він мав бути лицемірним, вміти ошукувати, переконувати інших, підштовхувати їх на здійснення своїх планів. Поруч з ним завжди знаходилися шекспірівський Озрик, мольєрівський Тартюф і расінівський Нарцис, які ніколи не переведуться. Скільки існуватиме суспільство, стільки воно буде потребувати сильних світу сього і їх прибічників, яким байдуже до того, що відбувається навколо, головне, щоб їм було ситно і спокійно. Заради цього вони покладуть на вітвар гідності совість, честь, шляхетність, доброту, людяність, що, безперечно, сприятиме духовній кризі людської особистості.

Уоррен Роберт Пенн – класик американської літератури ХХ століття, перший поет-лауреат літературної премії США. Світове визнання письменнику приніс роман “Все королівське військо” (1946). Твір написано після закінчення другої світової війни. Назву автор запозичив із англійського дитячого віршика, наведеного у відомій казці Л. Керролл “Аліса в Задзеркаллі” про Товстуна-Коротуна, який звалився зі стіни і розбився вщент. “Все королівське військо” не могло зібрати і стулити до купи всі частини його тіла.

За жанром – політичний роман, в якому розповідається не лише про теперішній час, а й про минулий.

Прототипом Віллі Старка став реальний губернатор Луїзіани, а згодом сенатор у Вашингтоні, Х’ю Лонг, методи роботи якого письменник спостерігав під час викладацької роботи у Новому Орлеані. Проте автор достеменно не дотримувався його біографічних фактів.

Провідна тема роману – відповідальність людини перед історією за свої дії та вчинки. Головний герой Віллі Старк швидко і успішно зробив кар’єру політика: подолав шлях від селянського парубка (сина фермера) до губернатора штату. Його історія – це історія морального падіння людини і втрати нею усіх ідеалів. Автора цікавив не стільки механізм завоювання і утримування влади, скільки його моральні наслідки.

Події у романі викладено від імені репортера, а згодом і секретаря губернатора Джека Бердена. Ця манера оповіді переконливо доводить читачам правдивість викладених фактів. Журналіст, учасник і очевидець основних подій, займався пошуком істини. На його думку, сильна та енергійна особистість могла багато чого зробити для суспільства. Тому він виконував усі розпорядження Старка, хоча іноді вони суперечили його сові-

сті. Тільки після смерті губернатора Джек Берден по-новому переосмислив шлях, який був ним пройдений, щоб повернутися до нового життя.

Події роману охопили період з 1922 по 1936 роки, коли розпочався протест проти фашизму. Дата – 1922 рік – початок великої політичної кар’єри Віллі Старка. Вайлуватий селянин, окружний скарбник, непитуший чоловік шкільної вчительки на хвилі загального політиканства став губернатором штату Мейсон-Сіті. 1936 рік – zenit його слави: портрети Віллі Старка було розвішано усюди, перед ним розступалися люди, як перед пророком. Від однієї дати до іншої губернатором було пройдено значний шлях. Якщо на початку кар’єри він був переповнений почуттями справедливості, непідкупності, бажанням змінити життя простих людей на краще, побудувати в країні багато доріг, безкоштовних шкіл і лікарень, “забезпечити старих і немічних, звільнити бідняків від тягаря податків і посилене спадкування багатіїв”, то у фіналі роману герой постав перед читачем зовсім іншою людиною: усемогутнім господарем краю, демагогом, спритним політиканом, який найняв на службу “королівське військо” – зграю покидьків для терору своїх супротивників. Він не гребував ніякими методами боротьби за збереження влади: залучав на службу до себе ворогів, вдавався до шантажу, підкупу, наклепу, погроз.

Ставлення мешканців штату до губернатора було неоднозначним. Одні вбачали у Старку запеклого американського фашиста-диктатора, інші ж, навпаки, – предтечу нового курсу. Джек Берден зрозумів неоднозначність Старка і намагався переконати у цьому інших такими словами: “Людина – створіння дуже складне, вона не буває тільки добра чи тільки погана, а завжди добра й погана водночас, і добре в ній впливає з поганого, а погане з доброго, і все так перемішалося, що сам чорт ногу зломить”. Біда губернатора полягала у тому, що він намагався зберегти гідність. Чим вище Віллі Старк піднімався по соціальних сходинках, тим більше втрачав її. Врешті-решт була зруйнована його сім’я, загинув син, трагічна розв’язка очікувала і його самого.

Успіх Старка серед населення штату був забезпечений тим, що він умів говорити простою і доступною мовою про наболілі і важливі питання. Будучи відвертим і щирим з народом, герой завжди доводив свою значущість в історії: “Якщо ви не проголосуєте за мене, ви – ніхто”; “Якщо б уряд усе робив для людей, губернаторів би не вибирали” тощо.

Обійнявши посаду губернатора, Старк вів себе незалежно, ні з ким не рахувався, принижував сенаторів, критикував “сильних світу цього”. Якщо хтось наважувався чинити йому опір, він вдавався до шантажу. Прикладом цього стало розслідування Джеком Берденом справи судді Ірвіна, якого спіймали на давньому хабарі. Губернатор наказав розкрити цю історію тільки тому, що суддя не погодився підтримати його кандидатуру під час виборів. Старк не випадково звернувся до Бердена бо

знав, що для Джека правозахисник був за рідного батька, він гарно ставився до нього, вчив усьому високому.

Будучи соціально зумовленим, секретар Берден вірно служив губернатору, переконуючи інших у тому, що працював на нього не заради грошей, а заради кращого життя для всіх. Губернатор Старк був переконаний, що кожна людина – король. Усі навколо – друзі. Тому зібрав навколо себе своє “королівське військо”, яке допомагало йому в управлінні штатом. Серед його оточення були: репортер Джек Берден, муніципальний чиновник Малюк Даффі, Ласунчик Ларсон, Анна і Адам Стентони тощо. Вони жили у його “війську” заради грошей і влади, хоча на початку роману наголошували на тому, що не голосували за нього на виборах. Прибічники губернатора начебто не бачили того, що відбувалося навколо. Анна Стентон, дочка останнього губернатора – аристократа, стала коханкою Старка, її брат Адам Стентон погодився бути головним лікарем нової лікарні. Джек Берден не звернув уваги на те, що губернатор зробив своєю коханкою дівчину, яку він кохав. Із усіх героїв твору лише один Адам морально чистий, “він романтик і створив в уяві свою картину світу, а коли світ не відповідав цій картині, то ладен був відвернутися від нього”. Тому саме він і застрелив Старка, щоб припинити зло, з якого політик намагався робити добро. Однак вчинок Стентора все ж таки зумовлений більше не політичними мотивами, а помстою за спокусу його сестри.

Як губернатор, Віллі Старк здійснив багато чого з того, що пообіцяв під час виборів: побудував тисячі кілометрів гарних доріг, відкрив 108 шкіл, створив 60 тис. робочих місць. Отже, загальний баланс його діяльності був прибутковий у порівнянні з тим, в яку клоаку перетворили штат колишній губернатор Стентон і суддя Ірвін. Проте він змінився духовно. Став нахабним, амбіційним, у своїх цілях використовував знання психології людської душі, гарно орієнтувався в тому, що відбувалося навколо нього, і вчасно вдавався до певних мір покарання. На основі особистого життєвого досвіду прийшов до думки, що у світі панувало зло, що не існувало чесних людей, кожна людина здійснювала в житті ганебні вчинки, які ретельно приховувала. Люди – “наполовину раби, наполовину покидьки”. Він керувався власною теорією: якщо у світі панувало зло, необхідно було з нього зробити добро, оскільки більше його робити ні з чого. Знаючи, що Конгрес намагався оголосити йому імпічмент, зробив усе, щоб із негативного результату отримати позитивний. І це йому вдалося, імпічмент провалився, оскільки було набрано 17 голосів “за” проти 39. Журналіст Джек Берден розумів, що Старк – неоднозначна постать, що його розбестили успіх і влада, які суперчили намаганням робити добро.

Своїм романом Р. П. Уоррен застерігав: не переступати моральної межі, пам’ятати про свою відповідальність перед тими, за кого відповідаєш, хто живе в цьому світі, щоб не викликати хвилю зла, ненависті, протесту.

Історія виступає як тягар, якого не уникнути особистості. І вона лише тоді дійсно стане людиною, а не Товстуном-Коротуном, якого не могла зібрати уся королівська кіннота і усе королівське військо, бо він розсипався на шматки.

Маріо Варгас Льюса – один із славетних латиноамериканських письменників ХХІ століття, лауреат премій М. Сервантеса і В. Набокова, Нобелівської премії 2004 року. “Хто вбив Паломіно Молеру?” (1986) – останній із усіх написаних творів письменника, в якому він, розслідуючи вбивство молодого солдата, у стислій і досить доступній формі розповів читачу про жахливі закони людського існування.

За невідомих обставин було жорстоко вбито талановитого молодого хлопця, співака болеро, солдата авіабази останнього призиву Паломіно Молеру. Його не просто повісили, а й посадили на кіл старого ріжкового дерева, люто познущалися над ним: гасили цигарки об його тіло, свідченням цього стали сліди та опіки від сигарет; намагалися скопити, “бо сім’яники звисали мало не до колін”.

Усіх простих мешканців турбувало одне питання: чи знайдуть злочинців, чи покарають їх, коли дізнаються, що вони належать до “вищої касті” службовців. Справу було доручено лейтенанту дільниці Сільві та його підлеглому – поліцейському Літумі. Чесні, відповідальні, справедливі, вони в досить короткий термін, за 19 днів, знайшли винуватців. Їхньою роботою були захоплені навіть ті, хто був причетний до скоєного злочину. Проте на героїв чекали не слава й винагорода, а вигнання. Літуму перевели до якогось відділку в департаменті Хунін, а лейтенанта – невідомо куди, можливо, туди ж. Це сталося тому, що вони надто захопилися цією справою, стали загрозою для тих, хто був при владі і займався контрабандою, шпигунством.

Паломіно Молеру був третім сином доньї Асунти. Його звільнили від армії, оскільки двоє синів матері-вдови померло. Юнак пішов добровольцем на військову службу. Добрався до Талари, де розташовувалася база, і заявив, що хоче служити в авіації. Причиною такого вчинку стало кохання до Аліси, дочки керівника бази полковника Міндреау, з якою героєм познайомився на дні народження її подруги Лали Меркало в П’юрі, куди його найняли співати. Юнак закохався в дівчину з першого погляду, а потім щовечора співав серенади під вікнами її будинку. Коли родину полковника перевели на авіабазу в Талару, вирішив стати солдатом, щоб мати змогу бачитися з коханою.

Згодом молодята втекли, прагнучи таємно обвінчатися і назавжди належати одне одному. Однак священика на місці не виявилось, а за цей час полковник з лейтенантом Рікардо Дефо, який був офіційним нареченим його дочки, наздогнали їх. Для полковника було принизливим, щоб його донька мала стосунки з простим солдатом. Рікардо Дефо був офіцером, вихідцем з порядної і заможної родини, а з ним можна було дба-

ти і піклуватися про дочку, як дотепер. Тому він і намагався одружити їх.

Батько пообіцяв Алісі не чинити ніяких дій проти Паломіно. Але за його ж таки наказом лейтенант з вірними своїми товаришами скоїв те, про що навіть боялися говорити. Ніхто не хотів давати свідчень, бо передбачав жорстоку розплату. Полковник не стояв осторонь, він весь час намагався втрутитися в процес. А коли зрозумів, що вся правда на поверхні, сам покаюся. Його дружина рано померла, він залишився з малою донькою на руках. Для улюбленої донечки став і батьком, і матір'ю, бо понад усе в житті він любив лише її, задовольняв будь-які її примхи. Причому знав, що вона серйозно хвора – жила своїми вигадками, наче правдою: ілюзії, облуда, омана. Щоб вивезти Алісу до Нью-Йорка, навіть продав батьківський дім, витратив гроші, які відкладав усе життя, заставив пенсію, яку мав одержати, коли вийде у відставку. Проте лікарі були безсилі допомогти донці. Причину хвороби вони вбачали в ньому – донька звинувачувала батька у смерті матері, якої не бачила; у тому, що він катував її, прив'язував до ліжка, бив.

У фіналі роману полковник, щоб уникнути ганьби, застрелив себе і свою доньку. Однак усі розуміли справжню причину смерті. Міндреау розкрив чи був близький до розкриття махінації тих, хто був при владі, мав мільйонну контрабанду, тому було вбито його і його дочку, а потім розповсюджено версію, начебто він вбив Молеру, бо ревнував до доньки, з якою буцімто жив.

Так, справжні винуватці, як завжди, змогли уникнути покарання, залишитися при владі, при грошах, і на свободі. Тільки біднякам скрізь діставалося.

Підводячи висновок, слід зазначити, що Ж. Расін, Р. П. Уоррен, М. В. Льюса, письменники різних рівнів, різних епох, різного світогляду, різних культур, довели: проблема влади актуальна в усі часи, вона – антипод моральним принципам і виключає будь-яке милосердя. Безумовно, в умовах сучасної інтеграції у європейський і світовий простір нові політичні, соціальні та культурні реалії вимагають певної її трансформації.

Література:

1. Зверев А. Американский роман 20-30-х годов / А. Зверев. – М., 1982.
2. Литературная история Соединенных Штатов Америки / [под ред. Р. Торпа и др.]. – М., 1978.
3. Кофман А. Ф. Латиноамериканский образ мира / А. Ф. Кофман. – М., 1997.
4. Кутейщикова В. Н. Новый латиноамериканский роман / В. Н. Кутейщикова, Л. С. Основит. – М., 1980.
5. Покальчук Ю. Варварство і цивілізація у творчості М. В. Льюси // Покальчук Ю. Зелений Дім / Ю. Покальчук. – К., 1988. – С. 424–430.